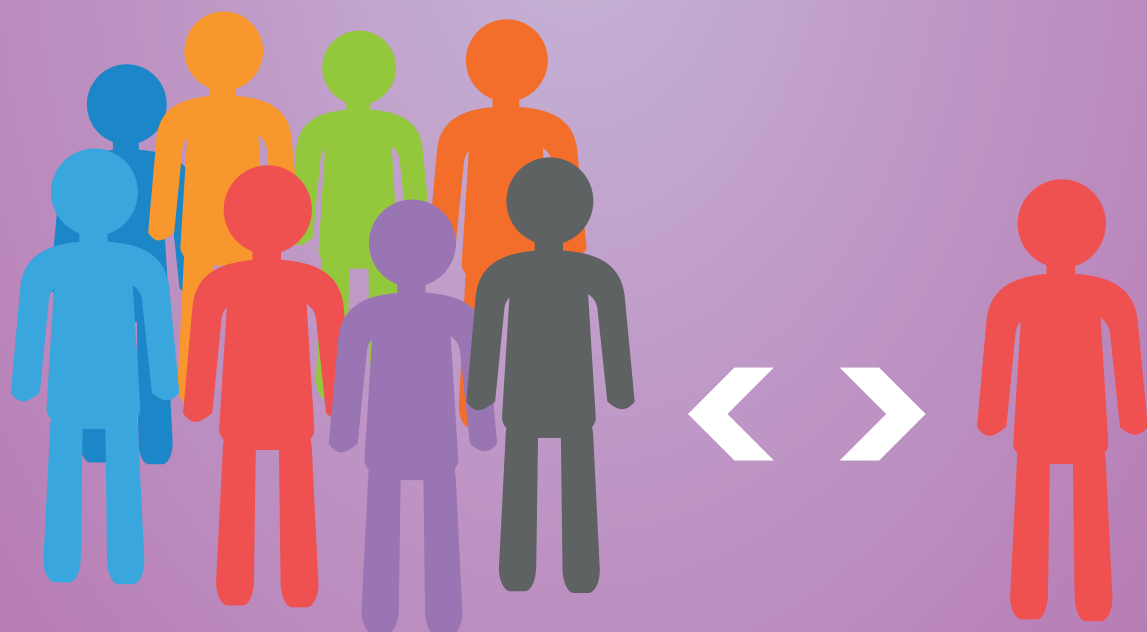

ערכי דמוקרטיה במשפט העברי

יחידת העמקה באזרחות לכתות ט'

מכון משפט לעם
שדרות

- 3. בית ספר כאתגר להדדיות בין ערכי דמוקרטיה לבין משפט עברי
- 7. משפט עברי כמעצב אזרחות טובה במדינה דמוקרטית
- 10. זכויות וחובות על פי הספר "שיחות פנים"
- 11. יחידות לימוד במשפט עברי ודמוקרטיה
- 12. א. הכרעת הרוב על פי המשפט העברי
- 15. ב. צנעת הפרט לאור המשפט העברי
- 18. ג. "הזכות לכבוד" לאור המשפט העברי
- 20. ד. "זכות התלמיד לכבוד" לאור המשפט העברי
- 22. ה. הזכות לשוויון לאור המשפט העברי
- 26. ו. חוקי המדינה לאור המשפט העברי
- 28. ז. הזכות לחופש עיסוק לאור המשפט העברי
- 31. ח. תפקיד התקשורת לאור המשפט העברי
- 35. מכון "משפט לעם"

הקדמה

מכון "משפט לעם" שמח להציג בפניכם את מערך השיעורים למקצוע אזרחות.

החוברת כוללת מערך שיעורים בנושא משפט עברי ודמוקרטיה. החוברת מנסה להעלות דילמות מתוך עולמו של התלמיד על ידי הבאת מקורות תורניים ובצידם הגדרות משפטיות לזכויות אדם.

כל יחידה פותחת בהצגת עמדת המשפט העברי ולאחר מכן מובאים מקורות תורניים ומקורות משפטיים, בהמשך לכך מצורף מערך שיעור הכולל דף עבודה לתמידים.

את דפי העבודה ניתן לקבל בצורה חופשית באתר "מכון משפט לעם".

החוברת היא תוצר של עבודת מחקר של הרב אריאל בר-אלי ראש מכון משפט לעם.

החוברת מותאמת לתוכנית הלימודים באזרחות לכיתות ט', ומפורסת באתר המטה לחינוך אזרחי. התוכנית מופצת לראשונה בשנת תשע"ב, נשמח לקבל משוב מכל מורה שהשתמש בחוברת זו.

תודתנו נתונה לעמותת פתחים הפועלת בעניינים אלה.

”בית ספר כאתגר להדדיות בין ערכי דמוקרטיה לבין משפט עברי”

תוכנית ליחידת העמקה באזרחות 15-20 שעות

■ רקע

הדמוקרטיה מוגדרת כדרך חיים. הערכים של שוויון וחרות הם אבני היסוד לכל חברה בריאה. שני ערכים אלו פותחים בפני האזרח את האפשרות למימוש עצמי, למרחב אישי, להשפיע ולקבל זכויות חברתיות. כהשלמה לערכים אלו החברה חייבת לשרטט לאזרח גבולות ברורים המגנים על זכויות אדם של אזרחים אחרים, ושומרים מפני פגיעה בכבוד הזולת ובזכויותיו. אזרח טוב משלב בין שתי המגמות הללו: מחד, הוא עוסק בפיתוח האישיות שלו מתוך חירות ובמקביל לוקח אחריות על טובת המדינה, טובת הזולת ורכושו.

החיים מזמנים מצבים מורכבים המעמתים ערכים שונים שבהם אין הכרעה ברורה. כמובן שהזכות לחיים ובטחון קודמת לשאר זכויות, אולם מטבע הדברים ישנו מתח בין שאיפות אישיות הדוחפות להתקדמות בכל מחיר לבין מחויבות לשמירת זכויות אחרים. הדבר נכון הן כלפי שלטון החוק והן כלפי אזרחים המתחרים עם האדם על מעמדו, על מחייתו ועל כבודו.

להלן שלוש דוגמאות:

א. האם ישנה חובת דיווח למשרד הרישוי על מחלה שיש לאדם המבקש להוציא רישיון נהיגה? במילים אחרות האם צנעת הפרט גוברת על הסיכון שיש בהענקת רישיון לאדם זה? האם הזכות לחיים ולביטחון של שאר האזרחים גוברת?

ב. האם יש מניעה לפתוח חנות מתחרה בסמוך לחנות ותיקה מתוך ידיעה שיש מקום רק לחנות אחת? האם הזכות לקניין גוברת על התחשבות בצורכי הזולת?

ג. האם ישנו פסול בניהול קמפיין בחירות המתמקד בבני משפחתו של המתמודד? האם זכות הציבור לדעת גוברת על הזכות לשם טוב ולשמירה על פרטיות? התלבטויות אלו מעסיקות את האזרחים בהיותם בוגרים ובעלי אחריות למשפחה ולמחיייתה אולם גם לתלמידים צעירים ישנם התלבטויות דומות במגרש הבית ספרי שלהם.

בית הספר משמש כמיני מודל לחיים של חברה אזרחית. במדינה הקטנה הזאת נחשפים התלמידים להתלבטויות שונות הן כלפי ”השלטון” כגון סמכות המורה להעניש ולהחרים חפצים ואפילו לבייש תלמיד ולפגוע בצנעת הפרט.

ישנם גם דילמות בינם לבין עצמם כגון עקרון הרוב, האם ישנה סמכות לוועד כיתה לחייב כל תלמיד לשלם על קניית משחק חדש לכיתה? האם ישנה משמעות להסכמה של תלמיד לשחק משחק אשר פוגע בכבודו?

ככל שנקדים את ההתייחסות החינוכית לדילמה ולמורכבות שלה בגיל צעיר כך נצליח להגיע לתוצאות של אזרחות טובה בעתיד.

אנו מציעים דגם להתנסות חוויתית בכיתה הכולל ארבעה חלקים:

א. הצגת מקרה מעניין מתוך עולמו של התלמיד. המקרה יוצג על ידי משחק של מספר תלמידים שיבחרו להיות שחקנים. אפשרות נוספת על ידי סרטון קצר וכדומה.

ב. נזהה יחד עם התלמידים את ערכי הדמוקרטיה הנמצאים בעימות במקרה הנדון.

ג. התלמידים יופעלו בקבוצות דיון וליבון המלוות בדפי מקורות מתוך המשפט העברי.

ד. סיכום של המורה על ידי פסקי דין או שו”ת שנכתבו על הנושא, והבהרת עקרונות מנחים.

העיסוק בהיבטים השונים של הדילמה יפתח אצל התלמיד כלים לרגישות חברתית ולמתן כבוד לכל אדם.

אותם עקרונות ילוו אותו גם כאשר יגדל ויידרש לקבל הכרעה כאזרח במדינת ישראל, חוש הצדק והמוסר שלו יגרמו לו להיות ”אזרח טוב”.

■ משפט עברי

הפניה למשפט עברי במסגרת לימודי אזרחות מושתתת על שלוש טענות:

א. מדינת ישראל מגדירה את עצמה כמדינה יהודית ודמוקרטית. ”מדינה יהודית” ודאי יונקת מאוצרות הרוח היהודיים. מקורות אלו אינם סותרים את הדמוקרטיה אלא מבססים אותה ונותנים לה נקודות משען מכובדות.

ב. חוק יסודות המשפט (1980) מורה למערכת המשפט להזדקק למשפט העברי כאשר ישנה ”לקונה” בחוק (שאלה ללא הכרעה חוקית). הוראה זאת ודאי מלמדת על חשיבות המשפט העברי במדינת ישראל.

ג. ישנם חוקים רבים המבוססים על רוח המשפט העברי החל בחוק השבות, חוק שעות עבודה ומנוחה, חוק חג המצות, חוק בתי הדין הרבניים, חוק השבת אבידה ו”לא תעמוד על דם רעך”.

ההכרות עם המשפט העברי תזין ותפרה את ערכי הדמוקרטיה. התוקף והסמכות שיש למשפט העברי יעמדו לביסוס ערכי הדמוקרטיה אצל תלמידים.

מעבר לכך המשפט העברי הוא אוצר בלום של דיונים מרתקים בכל תחומי החיים המבוססים על מוסר ויושר. במשפט העברי ישנו מענה עשיר ורב תחומי משום שבמשך שנים רבות היווה המשפט העברי כתובת ומענה לכל שאלות הציבור.

חל משאלות מתחום הפרט, המגלמות את המפגש בין הזכות לקניין ולהגנה על מקור מחייתו של האדם, בלשון חכמים ”יורד לאומנות חבירו”. וכלה בשאלות מהתחום הציבורי - הזכות לבחור ולהיבחר כאשר תושב אינו נושא בעול הכלכלי.

לסיכום תוכנית הלימודים המוצעת בזאת בוחנת סוגים שונים של דילמות הקשורות לערכי הדמוקרטיה מתוך עולמו של התלמיד, בשיתוף מקורות מתוך משפט העברי.

התוכנית נכתבה על ידי צוות מכון ”משפט לצם שדרות” הכולל דיינים ועורכי דין המתמחים במשפט עברי. המכון ילווה את התוכנית במשך השנה בימי עיון והדרכה למורי אזרחות, בהשתתפות נציגים של משרד המשפטים המחלקה למשפט עברי.

■ עקרונות התוכנית

א. הצגת מקרים מעשיים מתוך עולמו של התלמיד. המקרה יעורר דילמה בין ערכי דמוקרטיה שונים הן בהיבט המוסרי והן בהיבט מעשי.

ב. הדיון בכיתה הוא לב העניין, הוא מעודד חשיבה יצירתית ומהווה דגם חי לסובלנות כלפי דעות אחרות. המורה יעודד השתתפות פעילה של התלמידים.

ג. לצורך העשרת הדיון תצורף חוברת המיועדת לתלמידים עם מקורות מעובדים מתוך המשפט העברי.

ד. המורה יקבל חומר העשרה מתוך פסקי דין של בתי הדין.

ה. התלמידים יכינו בעצמם את אחת היחידות- יחברו את המקרה ויאתרו את המקורות השונים הרלוונטים לדיון. לשם כך ישתמשו התלמידים ברשת האינטרנט ויפנו לעורכי דין ודיינים.

ו. התלמידים יסיירו בהיכל בית הדין ויתרשמו ישירות מהעמידה בפני שופט והגנה על עקרונות הצדק.

ז. התלמידים יציעו לבני משפחתם את האפשרות של הדיונות בבית דין כחלק מאזרחות פעילה.

■ מטרת התכנית:

ידע והבנה

א. התלמיד יכיר סוגיות המעצבות את התודעה של אחריות לאור המשפט העברי.

ב. התלמיד ייחשף לסוגיות הדנות בגבולות סמכות הרוב לגבי המיעוט.

ג. התלמיד יכיר זיקות שונות (משפטית ואמוציונאליות) בין עם, אזרח ומדינה.

ד. התלמיד יבין את המשמעות המורכבת של היות מדינת ישראל גם מדינה דמוקרטית וגם מדינה יהודית, ויעמוד על בעיות הנובעות מכך.

עמדות וערכים

- א.** התלמיד יפתח אחריות אישית לחברה ולסביבתה - "אזרחות טובה".
- ב.** התלמיד יפתח סובלנות ופתיחות כלפי דעות שונות משלו.
- ג.** התלמיד יהיה נכון לקבל את החלטת הרוב תוך הקפדה על שמירת זכויות הפרט והמיעוט.
- ד.** התלמיד יהיה נכון למלא חובותיו כלפי החברה ולעמוד על זכויותיו.
- ה.** התלמיד יחוש זיקה עמוקה למורשת ישראל ולשלטון במדינת ישראל.
- ו.** התלמיד יחוש זיקה עמוקה לתלמוד הבבלי לאור היישום של הלימוד הלכה למעשה.

מיומנות

- א.** התלמיד יתנסה בקריאת טקסטים מסוגים שונים כגון: תלמוד בבלי, שאלות ותשובות מאוצר השו"ת של המשפט העברי..
- ב.** התלמיד ינתח ויסתייע בטקסטים לשם פתרון בעיה שהועמדה בפניו.
- ג.** התלמיד ילמד לנסח עמדתו בכתב ובעל פה.
- ד.** התלמיד ילמד להבחין בין דעה ועובדה.

דרכים ואמצעי הוראה

שיטת הלימוד תהיה מגוונת: הצגת המקרה בשיתוף פעיל של תלמידים. התלמידים יופעלו בקבוצות דיון וליבון. התלמידים יעזרו בחוברת אשר מרכזת את הנושאים השונים. התלמידים יבקרו באולם הדיונים בבית הדין לממונות ותתקיים שם פעילות של הדמיית משפט. למורה תתאפשר גמישות בסדר הנושאים בהתאם לרמת הכיתה.

כישורי חשיבה

רכישת מיומנויות בסיסיות המסייעות להשוואה בין טקסטים ומיזוג מידע. ניתוח מצבים מורכבים ונקיטת עמדה מנומקת בכתב ובעל פה. פיתוח חשיבה ביקורתית כלפי הטקסט. רכישת מיומנות ליכולת השתלבות בדיון פתוח, כגון הקשבה לאחרים, שיתוף פעולה, ניתוח מוסרי.

דרכי הערכה

הכיתה תחולק לקבוצות שונות, כל קבוצה תעבוד על פיתוח דלמה בערכי הדמוקרטיה, התלמידים יפנו למקורות שונים של מידע כולל עורכי דין ודיינים ויציגו בפני הכיתה את המקרה והמקורות. **קהל היעד:** תלמידי כיתה ט' בחינוך הממ"ד.

קישור לתוכנית הלימודים

התוכנית עוסקת בפיתוח הערך של "כבוד האדם ואחריות לזולת ולחברה" (פרק ב בתוכנית הלימודים סעיף 1). התייחסות של כוח הרוב מול המיעוט מחדד את ערך האדם כאדם. החשיפה של התלמידים לדילמות החושפות את העימות בין ערכי דמוקרטיה שונים מחזקת את ההתחשבות בצורכי הזולת וגילוי סובלנות לדעותיו". לימוד על אחריות נזיקין המוטלת על כל אדם מחזקת את ההתחשבות ברכוש הזולת ומניעת פגיעה בו.

מבנה התוכנית (20-15 שעות)

א. הכרעת הרוב:

- עקרון הכרעת הרב בקבוצות שונות כגון ועד כיתה, ועד בה"ס.
- מיעוט שאינו מצויין להיות שייך להכרעת הרוב.
- עריכת דיון כתנאי מקדים להכרעת הרוב.

ב. זכות לפרטיות:

- שמירת סוד.
- שמירה על תכנים פרטיים של הזולת- יומן אישי, החרמת פתקים אישיים על ידי המורה.
- העברת מידע אישי על תלמיד בין מורים- סודיות רפואית כאשר ישנו חשש לפגיעה של חולה באחרים.

ג. ביטחון אישי:

- פגיעה גופנית כחלק ממשחק.
- פגיעה ברכוש תוך כדי מאבק הדדי.
- אחריות אישית של תלמיד לפגיעה ברכוש ציבורי.
- נזק ללא כוונת זדון.

ד. כבוד האדם, שמירה על שם טוב:

- כבוד האדם במשפט העברי, "זקן ואינה לפי כבודו"
- הלבנת פני תלמיד לצורך חינוכי.
- הלשנה לצורך חינוכי.
- ענישה הפוגעת בכבוד התלמיד.

ה. הגבלת השלטון:

- החרמת חפצים על ידי מורה.
- קיום הבטחה.

ו. חופש הקניין

- קניין רוחני, זכויות יוצרים, העתקת תוכנות.
- חוק הגנת הצרכן.
- תחרות עסקית הוגנת.

ז. משפט:

- חוק יסודות המשפט.
- חוק בתי-דין רבניים.
- "דינא דמלכותא"- חוק שכר מינימום.
- עשית דין עצמית.

ח. פעילות חוץ בית ספרית (3 שעות)

- שיעור הכנה לקראת הדמיה של משפט.
- ביקור בבית דין לממונות
- הדמיית משפט בשיתוף דיינים ועורכי דין.

משפט עברי כמעצב אזרחות טובה במדינה דמוקרטית

חוברת זו מציעה התבוננות מחודשת על משמעות האזרחות ועל הקניית יישומים של אזרחות טובה בחיי היומיום של התלמידים. בכוחם של מערכי השיעור להדגים כיצד חשיפת התלמידים לעקרונות המשפט העברי פותחת הבנה יותר כוללת לגבי יחסי האזרח מול אזרחים אחרים ומול הרשויות, זכויותיו וחובותיו בחברה האזרחית.

נראה כי בדרך כלל המשימה העיקרית של המורים לאזרחות היא ללמד את התלמידים על מבנה מערכת המשטר במדינת ישראל ולהקנות ידע על עקרונות זכויות האדם והאזרח. אך מעבר ללימוד והעברת מידע לתלמידים עומד בפנינו האתגר **לגרום להם לרצות להיות אזרחים טובים יותר וזה ייווצר, לדעתנו, באמצעות החשיפה למקורות מתוך המשפט העברי.**

■ מה היא אזרחות טובה?

נראה כי התשובה המקובלת לשאלה זו היא שאזרח טוב הוא אזרח המקיים את חובותיו הבסיסיות: משלם מיסים, משרת בצבא, נאמן למדינה ושומר חוק. עם זאת, יש להרחיב את מושג האזרחות הטובה אל מעבר לקיום חובות בסיסיים, **החל בהנחלת כיוון כללי של מעורבות, אכפתיות ואחריות כלפי המדינה והמשכו במימוש העקרונות הללו בחיי היום יום של האזרח וביחסיו עם סביבתו.**

על פי גישה זו, אזרח טוב הוא אדם אשר אכפתי לזולתו, הוא מתעניין במצוקותיו של חברו ודואג לסביבתו. הוא מציע עזרה בשעת הצורך ומאפשר ליהנות מרכושו כאשר הוא אינו נפגע מכך. אזרח טוב שומר על סביבתו ולכן הוא לא יזרוק זבל ברחוב, הוא יסגור ברז מים דולף, ויגער באחרים המשחיתים רכוש ציבורי.

■ הצורך בשילוב משפט עברי

המשפט העברי רואה כמטרה לא רק את הסדרת היחסים ברמה של זכויות וחובות הפרט, אלא ברמת הרצון לייצר אוירה של אכפתיות וערבות הדדית בין אנשים פרטיים ובין האזרח הפרטי והציבור. **המשפט העברי מצטיין לא רק בפתרון עימותים וסכסוכים אלא גם בהטמעת נורמות מוסריות גבוהות אשר לוקחות בחשבון את מכלול הנסיבות. הרצון להטמיע את המושג אזרחות טובה בתלמידים מוביל אותנו לשלב בשיעורי אזרחות מונחים מתוך המשפט העברי המצביעים על זכויות אדם.**

בכך ישנו איזון לשימוש התדיר בשיעורי אזרחות במינוח "זכויות" המחזק את המסר לתלמיד שהוא מרכז ההווה, אף שהתלמיד ישמע בשיעורי האזרחות, לא אחת, שזכויותיו לעיתים מוגבלות (כאשר, למשל, ישנה פגיעה בזכויות חברו), עדיין מרבית השיח סובב סביב הזכויות והחובות מוזכרים הרבה פחות. עובדה זו מקשה על חינוך למחויבות ואכפתיות. **גישה זו קרובה יותר לתפיסה של הדמוקרטיה הרפובליקנית.** מקומו של המשפט עברי במדינת ישראל הוא מקום מכובד וכך ראוי לה למדינה יהודית דמוקרטית.

חוק יסודות המשפט (1980) מורה לשופטים להזדקק למקורות המשפט העברי כאשר ישנה שאלה ללא הכרעה בחוק (לקונה). על פי רוב, כאשר בג"ץ נאלץ להכריע בין זכויות אדם הסותרות אלו את אלו, לא ימצא לכך תקדימים בחוק, במצב זה ראוי לפנות לספרות השו"ת. במשך הדורות הצטברה ספרות שו"ת המקיפה ניתוח של אלפי מקרים הלקוחים מכל שטחי החיים. אוצר גדול זה, יכול לסייע גם לפתרון דילמות חדשות מתוך עולמו של התלמיד.

■ מדינה יהודית דמוקרטית

במגילת העצמאות מדינת ישראל מוגדרת כמדינה יהודית דמוקרטית, האם שני המושגים "יהדות ודמוקרטיה" מקבלים יחס שווה בלימודי האזרחות? כולנו מבינים שחסרה התייחסות לצד היהודי של המדינה בהשוואה לצד הדמוקרטי. ישנם הטוענים שעניין היהדות אינו קשור לשיעורי אזרחות והוא יקבל מענה במסגרת שיעורי הקודש. אך לאור ההבנה שיש צורך לחנך לאזרחות טובה כדאי דווקא לשלב מקורות ממשפט עברי בתוך שיעורי אזרחות. נצטט דווקא מתוך מסקנות ועדת קרמינצר (דו"ח בניין תשנ"ו) שם נכתב כי "ראוי להבליט את הערכים הכללים כפי שהם באים לידי ביטוי במורשת ישראל".

■ משפט עברי במציאות מודרנית

משפטי התורה ניתנו לדורות עולם, לכן השימוש במונח "משפט עברי" מטעה, כביכול מדובר על משפט ישן מימי העבריים אשר אינו רלוונטי למציאות המודרנית שלנו. אך במבט מעמיק לא כך הם פני הדברים! עקרונות המשפט העברי ניתנים ליישום במציאות המתחדשת וניתן למצוא באמצעותם פתרון גם לשאלות מורכבות. דוגמא לשאלות מודרניות מחיי היום יום של כולנו: האם ניתן להעביר דואר אלקטרוני ללא בקשת רשות מאת השולח? מה דינו של מי שהדביק את מחשב חברו בוורוס? המשפט העברי מחובר מאד לחיי המעשה על כל סעיפיהם וסניפיהם ולכן הוא מוציא מתוך הדוגמא הספציפית- **כלל- אשר ניתן ליישום במקרים שונים בעלי אותם מאפיינים.** כשם שהדין של בור ברשות הרבים מיושם כלפי מכונית החונה על מדרכה ורוכב על סוס הפך לנהג רכב שפגע ברכוש, כך ניתן לדבר על העברת וירוס בהשוואה ליצירת אש המתפשטת לכל עבר.

■ סיכום

תלמיד אשר ייחשף למקורות, מתוך המשפט העברי הדנים בדילמות בדיני ממונות, יגלה את הרגישות של חז"ל לפגיעה בממון הזולת. הוא ילמד על החשיבות הרבה שנתנו חז"ל לערך השלום שבין אדם לחברו ועל העדפתם את הפשרה על פני הדין.

אם נשכיל להטמיע את הזכויות הדמוקרטיות דרך מקורות היהדות נעזור לחנך אזרחים טובים יותר המחויבים לנורמות התנהגות גבוהות ובעלי רצון לתרום לפרטים אחרים ולכלל במדינת ישראל.

זכויות וחובות על פי הספר "שיחות פנים" *

המערכת המערבית היא אוניברסלית. הדרישה היסודית שלה, חוק-העל שלה, הוא זכויות האדם, ודרישה זאת היא דורשת מאת כל אדם בתבל.

הזכות מגיעה - לכולם. לכל היחידים, אבל גם לכל התרבויות, לכל הדתות, לכל העמים. זהו שוויון, זהו פלורליזם, אבל זה סוג פלורליזם שמקורו בכעין "יאוש מדעת" מציע הפלורליזם מסוג זה - הימנעות מכל שיפוט. לא בירור, לא שיקול אלא פתיחות טוטלית. התוצאה לאובדן כיון, וחוסר כל מעמד לשיקול הדעת המבחין, להנהגה אמיתית.

הזכות מגיעה - ללא תנאי, אין מגילת חובות האדם, יש רק מגילת זכויות! גן עדן למי שמתנער מכל חובה, אלא עומד רק לתבוע ולתבוע. ולכן מוסר הזכויות קשור בתביעה מתמדת.

ראשיתו אמנם בתביעה מוצדקת של זכויות מאת מלכים ועריצים. אבל הצלחת התביעה היתה לה לרועץ.

כאשר עברו כל זכויות המלוכה לאזרחים, לא ידע הליברליזם להמשיך מכאן והלאה, והרחבת הזכויות נעשתה לה לתוכן יחיד.

האדם המערבי מתחנך להיות תובע, עומד על שלו, דורש, לוקח. הזולת וגם המדינה קיימים עבורו - כדי לתת. דבר זה עולה בקנה אחד עם המצב הכללי, שבו האדם המערבי משופע מצרכים, בשירותים, בטכנולוגיות, בחוויות, ואת הזכויות הוא תופס כחלק מן השפע הזה - המגיע לו. והיות והזכויות מגיעות לו מלידה, מה שנשאר הוא מימושן. הדבר קשה, כי כיון שכולם תובעים, אין מי שיתן. אין מתנדבים. "פראיאר" מי שנותן משהו ללא תמורה.

החוקה של עם ישראל אינה מתחילה מזכויות, אלא מחובות. אמנם, כפי שנראה, התורה אכן מעוניינת ופועלת ליצור לאדם מרחב פעולה וביטוי. אדרבה, דווקא מספר "בראשית" נובע הביסוס העליון לחירויות האדם, היותו נברא ב"צלם אלוהים", היינו, חפשי ויוצר. בית הגידול לחירות האמיתית - היא החובה.

מהותו של האדם כיצור "חפשי", חפשי מכל עול, אינה נקודת עצירה, אינה נקודת מטרה, אלא היא סוף ותנאי למסע נוסף למהות עמוקה מזו. להיות מקבל חובה, מקבל יעוד.

ישנו רובד נוסף- מוסר הזכויות משאיר את המציאות ואת האדם כמות שהם, ואילו מוסר החובות מתכוון לשנות, להיטיב את המציאות ואת האדם. הוא מוסר יוצר, מעצב. כשם שהבריאה היא יצירת ממלכות הטבע, כך מתן תורה הוא המשך היצירה בממלכת האדם.

על כן גם האיסורים וגם ההיתרים של מוסר החובות אינם באים להרחיב מקום לאדם כמות שהוא, אלא להעלות אותו ממקומו. ליתר דיוק לאפשר לו לעלות אל מקומו, על כן, מוסר החובות אינו דרך להרחיב את החירויות, לאפשר לך לעשות "מה שאתה רוצה" יותר ויותר - אלא דרך להעלות את הרצון עצמו, לאפשר לו- עצמו להתעלות.

* מחבר- ד"ר דניאל שליט, ליקוט חופשי מתוך הספר.

יחידות לימוד במשפט עברי ודמוקרטיה

א. הכרעת הרוב על פי המשפט העברי

פתיחה

עקרון הכרעת הרוב מופיע בתורה בהקשר של הכרעת הדין, אולם כבר בתלמוד הבבלי עקרון זה הורחב להכרעה בדילמות מחוץ לבית הדין. במשפט העברי מובא סייג מאוד חשוב ביחס לכוח הרוב לכפות את דעתו על המיעוט: רק אם התקיים דיון מקדים בין בעלי הדעות השונות ניתן לחייב את המיעוט לקבל את הכרעת הרוב. העיקרון העומד מאחורי סייג זה הוא שלא תמיד הרוב מייצג את הדעה הנכונה ורק לאחר שנשמעו דעות שונות והיה בירור ניתן לאמץ את הכרעת הרוב. הדבר בא לידי ביטוי בחינה בוויכוח בין בית הלל לבית שמאי. מבואר בתלמוד כי בית שמאי היו יותר מחודדים ולעומתם לבית הלל היו יותר תלמידים. ההכרעה נפלה כדברי בית הלל למרות היותם מיעוט בקרב המחודדים. בימינו יש לדון האם כאשר נערכות בחירות כלליות האם נערך דיון בין המפלגות השונות לפני ההכרעה והאם שידורי התעמולה עונים על הצורך הזה של בירור עקרוני בין הצדדים השונים?

מקורות מהמשפט העברי

לא תהיה אַחֲרֵי רַבִּים לְרַעַת וְלֹא תַעֲנֶה עַל רֵב לְנִטְת אַחֲרֵי רַבִּים לְהַטָּה:

(שמות פרק כג, ב)

דע, כי על עסק של רבים אמרה תורה: אחרי רבים להטות. ועל כל ענין שהקהל מסכימים, הולכים אחר הרוב, והיחידים צריכים לקיים כל מה שיסכימו עליהם הרבים. אם לא כן, לעולם לא יסכימו הקהל על שום דבר, אם יהיה כח ביחידים לבטל הסכמתם; לכן אמרה תורה, בכל דבר הסכמה של רבים: אחרי רבים להטות.

(שו"ת הרא"ש כלל ו סימן ה)

ואין רוב בכל מקום, אלא רוב מתוך הכלל, ומתוך משא ומתן. אבל רוב הנפרד מן הכלל, דנין לעצמן שלא מתוך משא ומתן עם הכלל, או שלא במעמדן, לא עשו ולא כלום.

(שו"ת הרשב"א חלק ב סימן קד)

מקורות מאתר אזרחות

עקרון הכרעת הרוב ומשמעותו:

- א. החלטות מתקבלות לאחר הצבעה שזכתה לרוב
- ב. החלטת הרוב מחייבת גם את המיעוט.
- ג. הרוב חייב להתחשב במיעוט

עקרון הכרעת הרוב מאפשר לקבל החלטה והכרעה ברורה מתוך כל הדעות הקיימות ועל ידי כך להביא לידי סיום ויכוחים ומחלוקות בין הקבוצות השונות מה שבסופו של דבר מניע את גלגלי מערכת החוק והממשל.

עריצות הרוב - מצב בו הרוב מנצל את כוחו כרוב כדי לפגוע במיעוט. החוק יגן על הפרט תוך שמירה על זכויותיו וימנע את עריצות הרוב להשתרר על המיעוט. עריצות הרוב זו מציאות שאיננה דמוקרטית מאחר והיא עומדת בניגוד לערכי שמירת כבוד האדם, בניגוד לערך הסובלנות ובניגוד לערך של שוויון זכויות.

מערך שיעור בנושא הכרעת הרוב

מטרות תוכן:

על התלמידים להכיר את עקרון הכרעת הרוב במורשת המשפט העברי. ללמוד את זכויות המיעוט על פי מורשת המשפט העברי ולהכיר את כוחו של מושג ה"מנהג" במורשת המשפט העברי.

מטרות חשיבה:

- פיתוח היכולת לזהות את הכלל המופשט ואת עקרונות המשפט מתוך המקרה שלפנינו. לנתח את המקורות המובאים בפני התלמיד. לנסח טענות בכתב ובעל פה.
- זמן 90- דקות
- עזרים- הצגת המקרה על ידי התלמידים, דף מקורות.

דף עבודה לתלמידים

הצגת מקרה:

ועד כיתה ט' החליט לרכוש שולחן למשחק פינג פונג מתוך מחשבה ששווה להשקיע בכך כסף למשך ארבע שנים. לשם כך נדרש כל תלמיד לשלם 35 ₪. מספר תלמידים מתנגדים לכך בטענה שהם מעדיפים לשחק כדור-סל ואין להם שימוש בשולחן פינג פונג. מי צודק?

“לא תהיה אחרי רבים לרעה ... אחרי רבים להטות:” (דברים י"ז)

“דע, כי על עסק של רבים אמרה תורה: אחרי רבים להטות. ועל כל ענין שהקהל מסכימים, הולכים אחר הרוב, והיחידים צריכים לקיים כל מה שיסכימו עליהם הרבים. אם לא כן, לעולם לא יסכימו הקהל על שום דבר, אם יהיה כח ביחידים לבטל הסכמתם; לכן אמרה תורה, בכל דבר הסכמה של רבים: אחרי רבים להטות.”

(שו"ת הרא"ש כלל ו סימן ה)

- לפי תשובת הרא"ש - מהם השיקולים לקבל את הכרעת הרוב?
- האם האמירה ש"הרוב קובע" משמעותה בהכרח שהרוב תמיד צודק? ענה על התשובה על פי המקור שלפניך:

“כי אזלינן בתר רובא - היכא דכי הדדי נינהו, הכא בית שמאי מחדדי טפי” [פירוש: הולכים אחר הרוב, כאשר כל המשתתפים שווים בגדלות שלהם, אולם בית שמאי היו מיעוט אך חריפים ומחודדים יותר מבית הלל].

(מסכת יבמות דף יד).

- ב. מה הם לדעתך גבולות הסמכות של ועד הכיתה? מהם יכולים לקבוע ומה לא? האם לדעתך ועד הכיתה יכול להחליט לקנות מתנה למורה על סך 250 ₪ ללא התייעצות עם הכיתה?
- ג. האם לדעתך המחויבות של התלמיד לוועד הכיתה שווה למחויבות של תושב לתשלום מיסי העיר?
- כמה יהא בעיר ויהא כאנשי העיר? שנים עשר חודש. קנה בה בית דירה הרי הוא כאנשי העיר מיד”(בבא בתרא דף ז)

- ענו על התשובה אחרי עיון במקורות הבאים:

- א. כל צורכי העיר אעפ"י שמקצתן אינם צריכים, כגון בית חתנות או מקוה, כולם צריכים לשלם חלקם”
- ב. “בני העיר כופין זה את זה לבנות דלת ובית שער לחצר. וכן כל הדברים שהחצר צריך להם צורך גדול, או הדברים שנהגו בני המדינה לעשותם. אבל שאר הדברים, כגון ציור וכיור, אינו כופהו. עשה אחד מעצמו, אם גילה השני דעתו שהוא חפץ בו, מגלגלין עליו את הכל ונותן לו חלקו בהוצאה.

(שולחן ערוך הלכות שותפים סימן קסא סעיף א)

במידה ויש מנהג ידוע בבית הספר שיש ועד כיתה והוא גובה כסף לקנות משחקים, האם הדין ישתנה ? שימו לב למקור הבא המעצים את כוחו של מנהג המדינה:

“המקבל שדה מחברו מקום שנהגו לקצור יקצור לעקור יעקור לחרוש אחריו יחרוש הכל כמנהג המדינה” (משנה מסכת בבא מציעא פרק ט)

- לסיכום, לאור העקרונות שהובאו בדף העבודה האם ועד הכיתה יכול לכופ את דעתו על כל שאר חברי הכיתה?

רוב יכול לכופ את דעתו רק אם הוא חלק מקבוצה אחת. קבוצה נוצרת על ידי שותפות ממונית בנכס (ועד בית) או מאחריות משותפת לתפעול דבר ציבורי (תושבי עיר). לאור זאת קשה להגדיר כזה כקבוצה המחייבת את תלמידיה, אלא אם כן ישנו נוהג ידוע ואז כל מי שבחר להגיע למוסד החינוכי הסכים לקבל על עצמו את סמכות ועד הכיתה.

ב. צנעת הפרט לאור המשפט העברי

פתיחה

צנעת הפרט מאפשרת לאדם להחליט מה הוא חושף ומה הוא בוחר להשאיר לעצמו. היכולת להפריד בין הגלוי והנסתר ודאי מעידה על בריאות נפשית השומרת על כבודו של אדם. כך במשפט העברי מתייחסים לבגדים וללבוש ככלי עזר לשמירת כבוד האדם. העברת מידע אישי ללא הסכמת האדם כמוה כהפשטת האדם מבגדיו ברחוב. האחריות מוטלת על כל אדם להימנע מפגיעה בפרטיות האחר גם אם לא הייתה בקשה מיוחדת מצידו. במשפט העברי, אדם מצווה לבנות מחיצה בחלקו כדי למנוע הבטה לחצר חבירו, בלשון חז"ל “הזק ראייה”.

מקורות מתוך המשפט העברי

תקנה שלא להסתכל בכתב ששולח אדם לחבירו, בלא ידיעתו ובלא רשותו. ברוב פעמים גורם על ידי כך היזק לחבירו שמגלה סודותיו. יש שכתב שאסור משום לא תלך רכיל בעמך, יש איסור לבקש ולחפש מסתוריו של חבירו, או משום שנאמר: ואהבת לרעך כמוך, מה ששנוא עליך אל תעשה. אף המקבל מכתב מחבירו, אסור לו לגלות לאחרים מה שכתוב בו, אפילו אין בו דבר מגונה, ככל השומע דבר מחבירו שהוא בבל יאמר כל זמן שלא הרשה חבירו.

(אנציקלופדיה תלמודית כרך יז, חרם רבנו גרשום)

בני החצר כופים זה את זה לבנות בית שער לחצר, משום היזק ראייה, שהעוברים ושבים לא יראו תוך החצר. יש שפירשו שטעם היזק ראייה הוא שמזיקו ממש בשעה שרואה בחצר חברו כשמשתמש בה, ויש סוברים שאם בשביל כך לא היינו מחייבים אותו לעשות מחיצה כדי שלא יזיק את חברו, שהרי יכול לומר לא אראה ולא אזיק, אלא עיקר ההיזק הוא שהוא מונע את חברו מלהשתמש בחצרו דבר של צנעה מחשש שיראהו.

(אנציקלופדיה תלמודית כרך ח, הזק ראייה)

מקורות מאתר אזרחות

הזכות לפרטיות - זכותו של אדם לחיות את חייו באופן אנונימי ללא חשש מהתערבות ומחדירה מצד החברה או המדינה. קיים איסור של חדירה לתחומו, לגופו, לביתו, למשרדו של אדם שלא בהסכמתו, עריכת חיפוש בניגוד לרצונו ושלא בהסכמתו של אדם, איסוף מידע בסתר אודותיו, איסור השימוש במאגרי מידע שבהם מופיעים פרטיו של אדם ללא ידיעתו.

האדם זקוק לאוטונומיה שלו ולחיים האנוניים כדי לפתח את אישיותו, דבר שאינו יכול להתרחש באופן תקין אם האדם נתון לחשיפה מתמדת.

מקרים אקטואליים: פרשת האזנות הסתר של העיתון הבריטי “ניוז אוף דה וורלד”. העיתון שהיה ידוע בפרסומים של פרטים אישיים על חייהם של אנשי ציבור ומפורסמים נאלץ להיסגר אחר שנחשף שנעשה שימוש לא חוקי ולא מוסרי בהאזנות סתר.

מעריך שיעור בנושא צנעת הפרט

מטרות תוכן:

להכיר את חשיבות צנעת הפרט במורשת המשפט העברי.

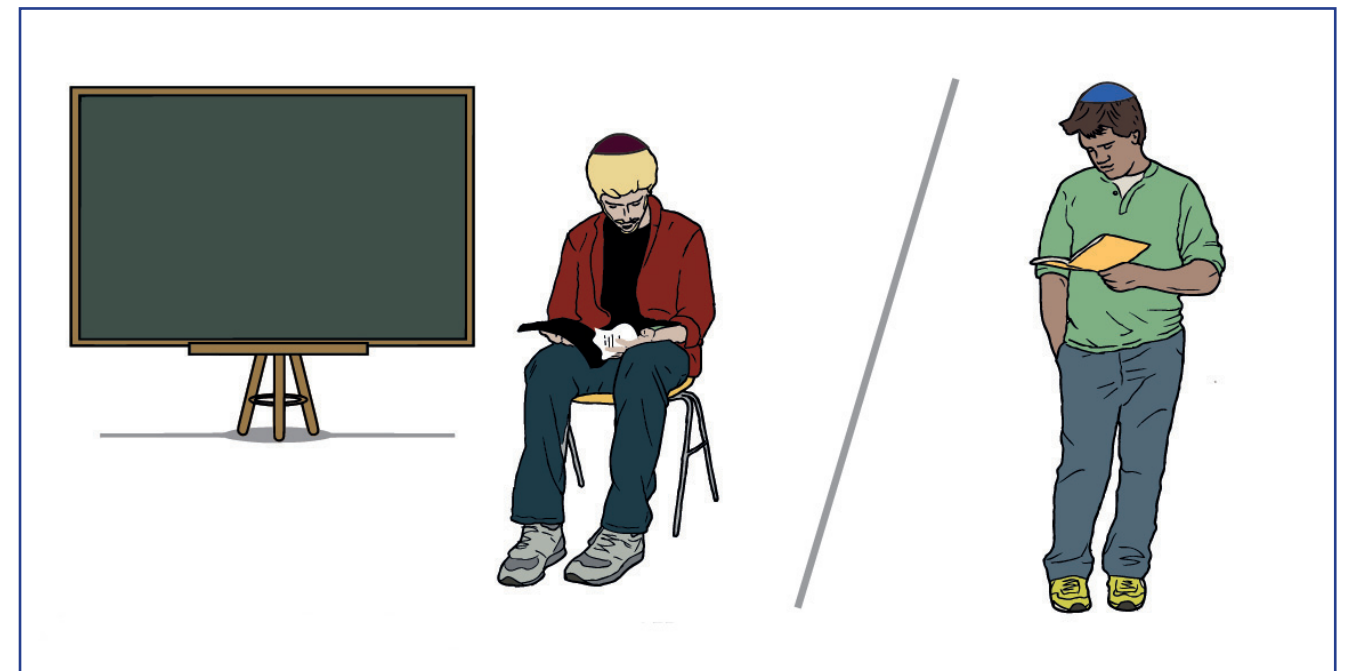
מטרות חשיבה:

- לפתח את היכולת לזהות את הכלל המופשט בתוך המקרה שלפנינו.
- לנתח את המקורות המובאות בפני התלמיד.
- לנסח טענות בכתב ובעל פה.
- זמן- 90 דקות
- עזרים- הצגת המקרה על ידי התלמידים, דף מקורות.

דף עבודה לתלמידים

הצגת מקרה:

- מורה החרים פתק שהועבר באמצע שיעור, הוא מתלבט האם מותר לו לעיין בו על מנת להכיר את התלמיד, או שמא יש לכבד את הפרטיות שלו?
- תלמיד מצא יומן אישי של חבר מהכיתה, האם לדעתכם מותר לתלמיד המוצא לקרוא את היומן ולעיין בו?

איזו זכות דמוקרטית עומדת לטובת בעל הפתק והיומן? עיין במקור הבא

”חפץ חיים” הלכות רכילות:

”חייב אדם להסתיר סוד אשר יגלה לו חברו דרך סתר, כי יש בגלוי הסוד נזק לבעליו והוא מעביר על דעת הסוד”

■ אלו שני נימוקים רמוזים בדבריו כאשר הוא מנמק את החובה לשמור סוד?

■ האם לדעתך כל מידע אישי הוא בגדר סוד?

■ האם ניתן להעביר דואר אלקטרוני שהגיע אליך לכתובת חדשה ללא קבלת רשות מהשולח?

לפניך דיון מעניין בקשר לגלויות דואר:

שלא לקרא מכתב חברו שלא ברשותו אלא אם כן זרקו.

אני מסתפק בזמן הזה שהרבה שולחים גלויות בדואר האם מותר לקרא בהם כיון שאינו מסתיר אותו.

(”ערוך השולחן” יורה דעה סימן שלד)

■ האם ניתן לדעתך להשוות את המקרה של זריקת פתק בזמן השיעור לגלויה הנשלחת בדואר?

■ שאלה להעמקה - האם רופא חייב לספר מידע רפואי שנחשף אליו במסגרת עבודתו, כאשר יכול להיגרם נזק לאחרים אם הוא לא יספר?

(למשל, נודע לרופא על אדם שהוא חולה במחלה מסוכנת)

(שו”ת יחוה דעת חלק ד סימן ס)

שאלה: המשתדל להשיג רשיון נהיגה, והוא חולה במחלה סמויה שאינה מתגלית על ידי בדיקת רופא רגילה. האם מותר לרופא האישי או למי שיודע בבירור על מחלתו, להודיע על כך למשרד הרישוי, כדי למנוע בעדו השגת הרשיון בכדי שלא יגרום לתאונות ואסונות בנהיגתו, או שמא יש בזה איסור משום רכילות ולשון הרע?

תשובה: נאמר בתורה לא תלך רכיל בעמך, וכתב הרמב”ם, איזהו רכיל, זה שטוען דברים והולך מזה לזה, ואומר, כך אמר פלוני, או כך וכך שמעתי על פלוני, אף על פי שהוא אמת, הרי זה מחרים את העולם וגדול עונו מנשוא. מכל מקום נראה שכל זה הוא באופן שמתכוין רק להשמיץ את חברו ולבזותו, אבל אם מתכוין לתועלת מסויימת או להרחיק נזק מותר. ולכן בנידון שלנו שהחולה במחלה סמויה, כמו מחלת הנפילה וכיוצא בה, מעלים ממשרד הרישוי את דבר מחלתו, כדי להשיג רשיון נהיגה, ויכול להיות שיקבל התקפת - המחלה בשעה שהוא נוהג, ועלול הדבר לגרום אסונות בנפש ח”ו, בודאי שחובה ומצוה להודיע למשרד הרישוי על מחלתו של זה, כדי שלא יגרום נזק או סכנה לציבור. ואף הרופא שמוזהר על חוק הסודיות הרפואית, באופן שכזה מצוה עליו להודיע למשרד הרישוי, ואין בזה שום חשש איסור כלל וכלל.

לפיכך בנידון שלנו היודע שהאיש המבקש את רשיון הנהיגה, הוא חולה במחלה סמויה, שאינה ניתנת להבחנה בבדיקה שגרתית, כגון מחלת הנפילה וכיוצא בה, עליו להודיע מיד למשרד הרישוי את אשר ידוע לו, כדי למנוע אסונות בנפש וברכוש. ושומר ישראל ישמור שארית ישראל.

ג. "הזכות לכבוד" לאור המשפט העברי

פתיחה

החכם מכל אדם לימד אותנו "טוב שם משמן טוב". פגיעה בשמו הטוב של האדם חמורה יותר מפגיעה בגופו ולכן אמרו חכמים "המלבין פני חבריו ברבים אין לו חלק לעולם הבא".
במשפט העברי ישנו כלל חשוב בנושא של תשלומי בושת (מי שסטר לחבירו או כל מעשה אחר המביישו חייב לפצות פיצוי כספי את חבריו) וניתן להסיק ממנו גם למקרים אחרים. החיוב הכספי קיים רק כאשר הייתה כוונה לבייש, גובה התשלום יהיה בהתאם למעמדו של האדם וחומרת המעשה.

מקורות מתוך המשפט העברי

אף על פי שהמבייש בדברים פטור מצד הדין, מכל מקום יש לבית דין לגזור בדבר בכל מקום ובכל זמן כפי מה שיראו השופטים. נהגו בכל מקומות ישראל לעשות תקנה וסייג לבעלי הלשון ולקנוס לפי המבייש והמתבייש. יותר יש בושת בדברים מבושת של חבלה, שאין דבר גדול כלשון הרע ודיבה שאדם מוציא על חברו. יש בבושת דברים גם משום איסור של אונאת-דברים, או שעבר על לאו של לא תרצח, שמלבין פני חברו הוא מעין שפיכות דמים.

(אנציקלופדיה תלמודית כרך ג, בושת)

מקורות מאתר אזרחות

הזכות לכבוד - זכותו של אדם שלא להיות נתון ליחס משפיל, פוגע ומעליב. השמירה על כבוד האדם במשטר הדמוקרטי היא התשתית לשמירה על שאר זכויות האדם.

הזכות לשם טוב - זכותו של אדם שלא יפורסם על אודותיו מידע שקרי המכפיש אותו ופוגע בו. שמירת כבודו העצמי של האדם כוללת את האופן שבו הוא מוצג בציבור בעיקר באמצעות התקשורת. מותר, ולעיתים אף חובה, לפרסם מידע אמיתי של תפקודו הלקוי של איש ציבור ועל היותו אדם העובר על החוק - זו אינה פגיעה בשמו הטוב. אולם פרסום מידע על חייו האישיים או הציבוריים שהוא בגדר של שמועות זדוניות לא מוכחות או מידע המעמיד אותו באור מביך ופוגע בו, העלול לכוון את דעת הקהל נגדו, הנו בפרוש פגיעה בשמו הטוב. תיתכן פגיעה בשם טוב ללא פגיעה בפרטיות או פגיעה גם בשם הטוב וגם בפרטיות או פגיעה בפרטיות ללא פגיעה בשם הטוב.

בית המשפט מרבה לדון בסוגיות מעין אלה ושוקל אם זכות הציבור לדעת מידע בכל מחיר.

מערך שיעור בנושא הזכות לשם טוב

מטרות תוכן:

- הכרת המושג "הלבנת פנים" במורשת המשפט העברי. הכרת החשיבות של הזכות לכבוד במורשת המשפט העברי
- זמן- 45 דקות.

דף עבודה לתלמידים

הצגת תמצית

בשיעור חינוך העלה המורה התלבטות הקשורה לחיי החברה בכיתה. הוא ניצל את ההזדמנות שרוני לא נמצא ופנה אל התלמידים שיביעו דעתם בקשר לכינוי שנדבק לרוני - "צולע". לרוני יש צליעה קלה מלידה שאינה מפריעה לו להשתלב בכל משחקי הכיתה. הוא מתבדח על כך שהוא צולע, האם ניתן להמשיך ולקרוא לרוני בכינוי שדבק בו?

האם ניתן לעגן את האיסור "לכנות שם לחבירו" בעקרון השמירה על זכויות אדם?

המשפט העברי נוקט בעמדה מחמירה כלפי "הלבנת פנים", כפי שהדבר בא לכלל ביטוי במקורות הבאים:

המלבין פני חברו ברבים אף על פי שיש בידו תורה ומעשים טובים אין לו חלק לעולם הבא

(משנה מסכת אבות פרק א)

נוח לו לאדם שיפיל עצמו לכבשן האש ואל ילבין פני חבריו ברבים.

(תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף נט עמוד א)

במידה והאדם מסכים לכינוי גנאי על עצמו האם לדעתך יש להתחשב בכך?

מה ניתן ללמוד מהמקור הבא:

יזהר שלא לכנות שם רע לחבירו, אע"פ שהוא רגיל באותו כנוי, אם כוונתו לביישו, אסור. שולחן ערוך חושן משפט (הלכות אונאה ומקח טעות סימן רכח)

מתי מותר לכנות שם לחבירו? עיינו במקור הבא:

שאלה - מי שחוטמו גדול אם מותר לקרואו בעל החוטם?

תשובה - נראה שדבר זה נידון לפי העת והזמן ולפי דעתן של בני אדם אם דרכן להקפיד על זה אם לאו. אם אין דבר זה שגור ומוטבע ומצוי בין בני אדם לקרוא בעל החוטם נחשב לגנות ואסור. ומה שמצאנו שהאמורא שמואל היה מכנה את תלמידו רב יהודה בכינוי- בעל שיניים גדולות, כך היה דרכם של בני אדם בזמן ההוא לקרא "שיננא" למי ששיניו גדולים ולא היה דרכם להקפיד בזה כי לא היה נחשב להם דבר זה לגנות. (שו"ת תורה לשמה סימן תכא)

סיכום: הזכות לשם טוב כוללת את המניעה מהלבנת הפנים, אולם אם הכינוי הורגל בפי כל ואין כוונה לביישו אזי האדם זכאי להחליט מהו כבודו.

ד. "זכות התלמיד לכבוד" לאור המשפט העברי

פתיחה

הזכות לכבוד קיימת כלפי כל נברא כפי שמופיע במשנה במסכת אבות "חביב אדם שנברא בצלם אלהים שנאמר כי בצלם אלהים עשה את האדם" (בראשית ט' ו'). אולם מחנך נדרש לכבד את תלמידיו יותר משאר אנשים. התלמידים קרויים בנים של המחנך וכך הם צריכים לחוש. כמו שישנה דרישה גדולה לכבוד יש מנגד אפשרות לנקוט בצעדים חריפים אשר אינם מקובלים כגון להכלים תלמיד הנוהג בדרך שאינה ראויה. כמובן שנקיטת צעדים אלו אינו דבר קבוע שהרי "לא הקפדן מלמד". המחנך חייב להיות ער לסיטואציה המיוחדת ולשקול היטב את המשמעות של הצעדים שבהם הוא נוקט. המחנך נדרש להיות מעין לולין וללכת על חבל דק שצדו האחד הטלת מורא ומשמעת ומצד שני יכול להכיל התנהגויות של בני הנעורים.

מקורות מתוך משפט עברי

יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך וכבוד חברך כמורא רבך ומורא רבך כמורא שמים

(אבות פרק ד משנה יב)

וְשִׁנְתָּם לְבָנֶיךָ וְדַבַּרְתָּ בָּם

רש"י - אלו התלמידים. מצינו בכל מקום שהתלמידים קרויים בנים, שנאמר (דברים יד, א) בנים אתם לה' אלהיכם, ואומר (מלכים ב' ב, ג) בני הנביאים אשר בבית אל. כשם שהתלמידים קרויים בנים, שנאמר בנים אתם לה' אלהיכם, כך הרב קרוי אב, שנאמר (מלכים ב' ב) אבי אבי רכב ישראל.

(דברים פרק ו פסוק ז)

דבר מכוער הוא שהמלמד יאמר לתלמידיו שיגלו לו מי עשה דבר גנאי משום שגורם שיקלו באיסור לשון הרע. ולגבי המעשה החמור שנעשה על ידי התלמיד- ידבר המחנך על חומר האיסור וגנאי הדבר. אסור לאיים עליהם לעונשם לאחר זמן אלא יענשם תיכף, אבל ודאי רשאים לקבוע שתלמיד שיעבור ויעשה דבר זה יענש בהוצאה מהחדר ויצטרך אביו לבקש בעדו מקום אחר. וכדאי לומר לתלמיד כשעבר פעם ראשון שאם יבטיח לרב שלא יעשה יותר, הוא מוחל לו.

(שו"ת אגרות משה חלק ד סימן ל)

מקורות מאתר אזרחות

הזכות לכבוד - זכותו של אדם שלא להיות נתון ליחס משפיל, פוגע ומעליב. השמירה על כבוד האדם במשטר הדמוקרטי היא התשתית לשמירה על שאר זכויות האדם.

הזכות לשם טוב - זכותו של אדם שלא יפורסם על אודותיו מידע שקרי המכפיש אותו ופוגע בו. שמירת כבודו העצמי של האדם כוללת את האופן שבו הוא מוצג בציבור בעיקר באמצעות התקשורת.

מקרים אקטואליים: הפולמוס אודות תלבושת אחידה בבתי ספר; ביטול טיולים לפולין בגלל מעשי קונדס של תלמידים.

מערך שיעור בנושא כבוד התלמיד

מטרות תוכן:

- הכרת ערך הסבלנות בחינוך
- הכרת החשיבות של הזכות לכבוד במורשת המשפט העברי

מטרות חשיבה:

- התלמידים: ילמדו לאתר מתחים והתנגשויות בין ערכים ועקרונות.
- ילמדו לבחון ולנתח מקורות המובאים בפניהם.
- ילמדו לנסח טענות בכתב ובעל פה.
- זמן- 45 דקות.
- עזרים- הצגת המקרה על ידי התלמידים, דף מקורות.

דף עבודה לתלמידים

תצאת מקרה:

מורה העיר לתלמיד מספר פעמים על כך שחולצתו אינה הולמת את רוח בית הספר. למרות זאת התלמיד המשיך להופיע עם אותה חולצה. המורה עמד אובד עצות ועלה בדעתו רעיון לדרוש מהתלמיד להוריד את החולצה ובמקומה ללבוש את אחת החולצות הנמצאות במחסן בית הספר, האם בעיניך פעולתו של המורה היא עונש לגיטימי?

- האם ישנה משמעות לכך שהמורה פנה אל התלמיד פעמים רבות בבקשה לא לבוא עם החולצה? עיינו במקור הבא:

הרב שלמד ולא הבינו התלמידים לא יכעוס עליהם וירגז ג אלא חוזר ושונה הדבר אפילו כמה פעמים עד שיבינו עומק ההלכה, וכן לא יאמר התלמיד הבנתי והוא לא הבין אלא חוזר ושואל אפילו כמה פעמים, ואם כעס עליו רבו ורגז יאמר לו רבי תורה היא וללמוד אני צריך ודעתי קצרה.

לפיכך אמרו חכמים הראשונים אין הביישן למד ולא הקפדן מלמד, במה דברים אמורים בזמן שלא הבינו התלמידים הדבר מפני עומקו או מפני דעתן שהיא קצרה, אבל אם ניכר לרב שהם מתרשלים בדברי תורה ומתרפים עליהן ולפיכך לא הבינו, חייב לרגוז עליהן ולהכלימם בדברים כדי לחדדם.

(רמב"ם הלכות תלמוד תורה פרק ד)

- האווירה הרצויה בשעת הלימוד מתוארת בדברי הרמב"ם ובספר החינוך:

שלא להכאיב הבריות בשום דבר ולא לביישם, וראוי להזהר שאפילו ברמז דבריו לא יהי נשמע חירוף לבני אדם, כי התורה הקפידה הרבה בצער הנגרם על ידי דיבור, לפי שהוא דבר קשה מאד ללב הבריות. והרבה מבני אדם יקפידו עליהן יותר מן הממון... ואפילו בקטנים ראוי להזהר שלא לצערם בדברים יותר מדי. זולתי במה שצריכים הרבה כדי שייקחו מוסר, ואפילו בבניו ובנותיו ובני ביתו של אדם, והמקל בהם שלא לצערן בעניינים אלה, ימצא חיים ברכה וכבוד.

(ספר החינוך מצוה שלח)

סיכום: כבוד הדדי הוא הבסיס ללמידה ובאופן חריג יש מקום לפגיעה בכבוד התלמיד על מנת לעזור לו להתקדם.

ה. הזכות לשוויון לאור המשפט העברי

פתיחה

אם נבדוק את עקרון הזכות לשוויון ביהדות נמצא יחס מורכב. מצד אחד, בנושא של גמילות חסדים ישנה העדפה של בני עמינו על פני אזרחים שאינם יהודים. אולם בכל הנוגע לזכות לחיים ובטחון ישנו שוויון. החלוקה הזאת מזכירה את ההבדל בין הזכויות הטבעיות, זכויות האדם, לזכויות אזרח. הזכויות הטבעיות נבעו מתוך תפיסה דתית שכל אדם נברא בצלם אלוקים (ההוגה לוק אשר היה ממייסדי הרעיון של זכויות אדם ביסס את הדברים על האמונה הדתית) זו נקודת השוויון שמכוחה כל אדם זכאי לחיים ובטחון. לעומת זאת, הטבה עם הזולת, הצעת עזרה ותמיכה הם ערכים הבאים על גבי הרובד הבסיסי של זכויות אדם. לכן דווקא בהם יש מקום להעדפה לאומית ולהקדים את בני עמך על פני זולתך. כפי שבאופן טבעי אדם נוטה לעזור קודם כל למשפחתו וקרוביו ושכניו על פני המעגל הרחוק יותר. מתוך הבנת הבעיה של אפליה בחברה המורכבת מבני עמים שונים מופיע במשפט העברי שיקול נוסף "דרכי שלום". מכוח שיקול זה מגיעים אנו למצב שבו אין הפליה בוטה בתוך החברה.

מקורות מתוך המשפט העברי

שלא להרוג נפש, שנאמר לא תרצח. [שמות כ', י"ג]

(ספר החינוך מצוה לד)

שורש מצוה זו, ידוע ונגלה לכל רואי השמש, כי השם יתברך בנה העולם וצונו לפרות ולרבות כדי ליישבו לפניו, ומנענו שלא נחריבהו בידינו להרוג ולאבד הבריות שהן המיישבות העולם.

(שולחן ערוך יורה דעה הלכות צדקה סימן רנא סעיף ג)

הנותן מתנות לאביו והוא צריך לכך, הרי זה בכלל צדקה וצריך להקדימו לאחרים. ואפילו אינו בנו ולא אביו, אלא קרובו, צריך להקדימו לכל אדם. ואחיו מאביו, קודם לאחיו מאמו. ועניי ביתו קודמים לעניי עירו, ועניי עירו קודמים לעניי עיר אחרת והקבועים בעיר קרויים עניי העיר, והם קודמים לעניים אחרים הבאים לשם ממקומות אחרים. יושבי ארץ ישראל קודמים ליושבי חוצה לארץ.

כל גר האמור במתנות עניים אינו אלא גר צדק, שהרי הוא אומר במעשר שני ובא הלוי והגר מה הלוי בן ברית אף הגר בן ברית, ואעפ"כ אין מונעים עניי גוי ממתנות אלו, אלא באין בכלל עניי ישראל ונוטלים אותן מפני דרכי שלום.

(רמב"ם הלכות מתנות עניים פרק א)

תקנות מפני דרכי שלום תיקנו חכמים כדי למנוע קטטות ומריבות הבאות מחמת קנאה וכבוד

(אנציקלופדיה תלמודית כרך ז, דרכי שלום)

אפילו הגוי צוו חכמים לבקר חוליהם, ולקבור מתייהם עם מתי ישראל, ולפרנס עניהם בכלל עניי ישראל, מפני דרכי שלום, הרי נאמר טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו, ונאמר דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום.

(רמב"ם הלכות מלכים פרק י)

מפרנסים עניי גויים עם עניי ישראל מפני דרכי שלום, ואין ממחין בידי עניי גויים בלקט שכחה ופאה מפני דרכי שלום, ושואלים בשלומם ואפילו ביום חגם מפני דרכי שלום"

(רמב"ם הלכות עבודת כוכבים פרק י הלכה ה)

קוברין מתי גוי ומנחמין אביליהם ומבקרין חוליהם מפני דרכי שלום.

(רמב"ם הלכות אבל פרק יד)

נפשו היפה בשאלתו בארץ תוגר פקד השר על כל אנשי העירות וכפרים להשכיר להם מילדות בקיאה האם רשאת להשכיר עצמה להם בין בחול ובין בשבת. במסכת עבודה זרה כ"ו מבואר בחול מותר משום איבה אבל לעניין שבת לחתוך הטבור שהוא מלאכה דאורייתא תצוה לנכרית הבריאה העומדת על צדה לחתוך. אם יש באיבה זו חשש סכנת נפשות יש להתיר אפילו מלאכה דאורייתא .

(שו"ת חתם סופר חלק ב (יורה דעה) סימן קלא)

מקורות מאתר אזרחות

נקדים את פירוט זכויות אדם הרלוונטיות לשיעור - הזכות לשוויון, הזכות לחיים ובטחון, חופש דת, חוק לא תעמוד על דם רעך.

הזכות לחיים, בטחון ושלמות הגוף:

זכותו של כל אדם לקבל הגנה על חייו מפני כל פגיעה פיזית ונפשית. זכות זו נובעת מהראייה הדמוקרטית שלפיה החיים הינם ערך עליון ועל כן נטילתם או פגיעה בהם מנוגדות למוסר האנושי.

הזכות לשוויון:

זכותו של אדם באשר הוא אדם ליהנות מיחס שווה כמו לכל אדם אחר ולא להיות מופלה על רקע כל שהוא (כמו מין, דת, לאום והשקפה). הראייה הדמוקרטית מכילה את השוויון, על היבטיו השונים, בחיים החברתיים - מדיניים: כל בני האדם זכאים לשוויון זכויות ולחובות שוות, וכפועל יוצא מכך חוקי המדינה חלים ונאכפים על הכול, איש שלטון ואיש מן השורה, במידה זהה. הדבר מכונה "שוויון בפני החוק" והוא נקבע מהתפיסה שבני האדם זהים זה לזה במעמדם ובערכם.

אפליה פסולה:

מתן יחס לא שוויוני לאנשים או קבוצות שונות בתכונותיהם או בצרכיהם מסיבה לא רלוונטית. במצב זה אנשים חווים דחייה מסיבה לא מוצדקת.

חופש הדת:

זכותו של אדם להיות מזוהה עם דת מסוימת ולפעול בהתאם לערכיה ולעקרונותיה. לאדם יש בחירה אם להיות אדם מאמין או לא, ואם כן, באיזו דת להאמין, כיצד לקיים את מנהגיה ועד כמה.

חוק לא תעמוד על דם רעך התשנ"ח,1998

חובה על כל אדם להושיט עזרה לאדם הנמצא לנגד עניו, עקב אירוע פתאומי, בסכנה חמורה ומיידית לחייו, כאשר לאל ידו להושיט עזרה מבלי להסתכן או לסכן את זולתו.

מקורות אקטואליים:

דיון על חוק השבות (הקיים באופן דומה במדינות מסוימות ברחבי אירופה) והעדפת שיבתם של יהודי העולם למדינת ישראל על פני מהגרים אחרים. דיון על השפות הרשמיות של מדינת ישראל כאשר על פי החוק השפה הערבית הינה שפה רשמית של מדינת ישראל לצד השפה העברית.

| מערך שיעור בנושא זכות לחיים של בן דת אחרת במחיר חילול שבת |

מטרות תוכן

- הכרת ערך כל אדם כיציר כפיו של בורא עולם.
- הכרת המושג "דרכי שלום" במורשת המשפט העברי.
- הכרת החשיבות של הזכות לחיים ביהדות.

מטרות חשיבה

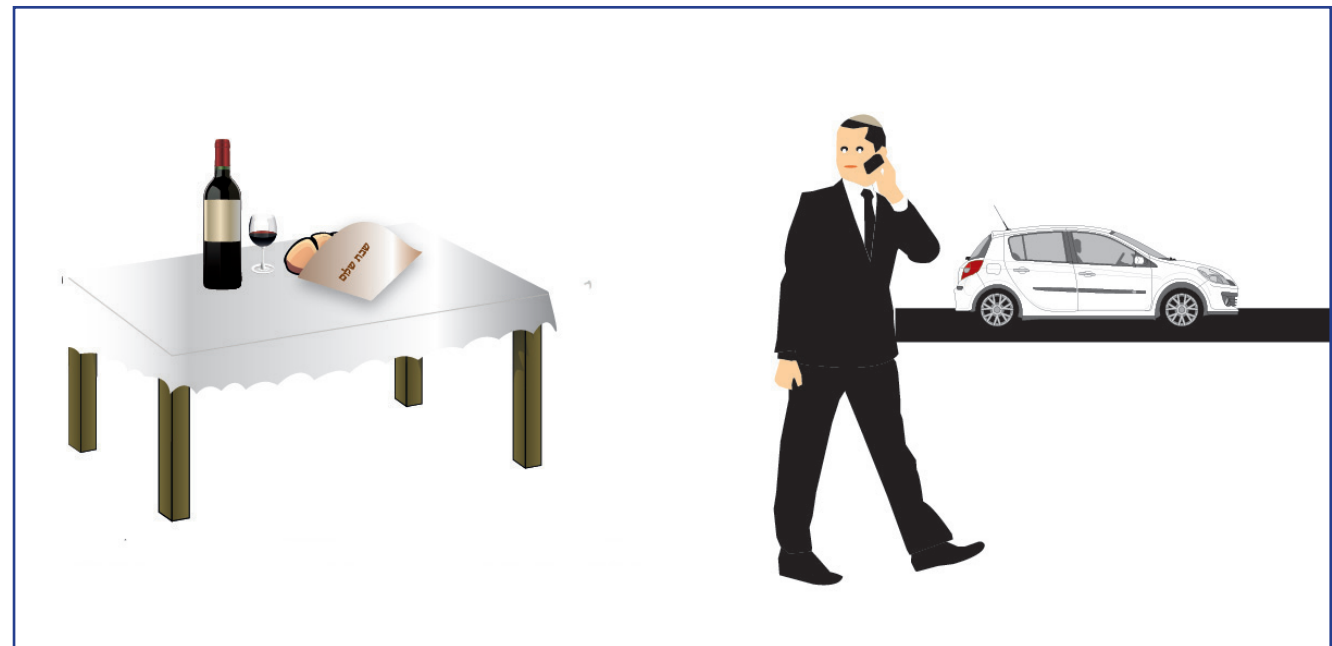
התלמידים:

- ילמדו לאתר מתחים והתנגשויות בין זכויות דמוקרטיות שונות.
- ילמדו לבחון ולנתח מקורות המובאים בפניהם.
- ילמדו לנסח טענות בכתב ובעל פה.
- **זמן** - 45 דקות.
- **עזרים**- הצגת המקרה על ידי התלמידים, דף מקורות.

דף עבודה לתלמידים 📝

הצגת מקרה:

יושבת משפחת כהן בסעודת שבת ולפתע נשמעות צעקות מדירת השכנים. בדירה זו מתגוררת אשה מבוגרת אשר חיה לבד. חזי נזכר בקורס מד"א שסיים לפני שבוע בבית הספר ומיד רץ להגיש עזרה. האשה התלוננה על כאבים חזקים בחזה, חזי הבין שיש לפנות אותה מהר ככל שאפשר לבית חולים. הוא ביקש רשות לקחת את רכב ההורים, ואז נזכר בשיחה שהייתה לו עם השכנה. היא סיפרה לו שאביה יהודי אולם אמא שלה אינה יהודיה, חזי היה נבון האם מותר לו לחלל את השבת? אם חזי לא יגיש עזרה, איזו זכות דמוקרטית תפגע?

לפנינו שאלה הלכתית בנושא חילול השבת כמובן שהתשובה לדילמה זו מצויה במקורות ההלכה. אנו לא נקיף את מכלול השיקולים אלא נתמקד במושג "דרכי שלום".

- מה לדעתך יכול להתרחש אם יתפרסם הדבר שיהודים אינם מגישים עזרה בשבת לגויים?

לפנינו מקורות העוסקים ביישום של המושג דרכי שלום:

"מפרנסים עניי גויים עם עניי ישראל, ומבקרין חולי גויים עם חולי ישראל, וקוברין מתי גויים עם מתי ישראל, מפני דרכי שלום".

(תלמוד בבלי מסכת גיטין דף סא עמוד א)

"מותר להיות נוכח באירוע שמחה של בן דת אחרת כאשר אין בו אלמנטים של עבודה זרה".

(שו"ת מראה הבזק (כרך ו)

- מה לדעתך הפירוש של "דרכי שלום" וכיצד הוא מיושם בחיי החברה?

- לאור הדוגמאות הללו האם חזי יכול לחלל את השבת על מנת להציל את שכנתו?

- שימו לב לנימוק החדש המופיע בלשון הפוסקים הבאים!

"בספר רוב דגן כתב, מה שמרן השלחן ערוך פסק שאין לרפאותם אפילו בשכר אם לא במקום איבה, זהו לעובדי עבודה זרה ממש, אבל בזמן הזה שאינם עובדי עבודה זרה שפיר דמי לרפואתם, ובפרט היכא דאיכא איבה, שצריך להתפלל עליהם "

(שו"ת יחוזה דעת חלק ו סימן ס)

"בזמננו הכריעו הפוסקים שמותר לטפל בגוי שיש לו סכנה גם באיסורי תורה משום חשש איבה וסכנה".

(אנציקלופדיה הלכתית רפואית- גוי)

סיכום: ההלכה היהודית מכירה בחשיבות של יחסים הדדיים בין אזרחים בעלי דת שונה.

חוקי המדינה לאור המשפט העברי

פתיחה

החובה ליצור מערכת שיפוטית היא חובה בסיסית המוטלת על כל חברה באשר היא, ולכן חובה זו היא אחת משבע מצוות בני נוח. התורה מצווה למנות שופטים ושוטרים בכל עיר ועיר. בהקמת המדינה הייתה אכזבה גדולה בקרב הציבור הדתי כאשר מועצת העם בחרה להשאיר את החוק האנגלי והטורקי ולהתעלם מהמשפט העברי. למרות זאת, המשפט העברי מכיר בדיעבד בחלק ניכר מחוקי המדינה מהסיבה הבסיסית ש"לולא מוראה של מלכות איש את רעהו חיים בלעו". בתחום הפלילי חוקי המדינה התקפים מכח "משפט המלך" המסור לנבחר ציבור בכל דור ודור, על כן יש למסור כל עובר חוק למשטרה. בתחום הכספי והממוני המדינה מאפשרת לפנות לבורר מוסכם אשר רשאי לדון על פי מערכת כללים שונים מהחוק ולכן בתחום זה יש לפנות בהסכמה לבית דין לממונות. כאשר אחד הצדדים מסרב להגיע לבית הדין לענייני ממונות, בית הדין יתן התר לפנות לבית המשפט.

מקורות מתוך המשפט העברי

"שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך אשר ה אלוךך נותן לך לשבטיך ושפטו את העם משפט צדק"- דברים טז,

("דינא דמלכותא דינא"- תלמוד בבלי בבא בתרא דף נד)

"חוץ מזה נראים הדברים, שבזמן שאין מלך, כיון שמשפטי המלוכה הם ג"כ מה שנוגע למצב הכללי של האומה, חוזרים אלה הזכויות של המשפטים ליד האומה בכללה."

(שו"ת משפט כהן לרב קוק סימן קמד)

מקורות מתוך אתר אזרחות:

מתוך פקודת סדרי השלטון לשנת תש"ח סעיף 11: "המשפט שהיה קיים בה' באייר תש"ח יעמוד בתוקפו". סעיף זה יצר רציפות של החקיקה המנדטורית והעותומאנית אל תוך המשפט הישראלי. כל המשפט המנדטורי שכלל חקיקה עותומאנית שלא בוטלה וחקיקה מנדטורית עבר בצינור של סעיף 11 אל המשפט הישראלי. כך היה המצב עד שנת 1980. המקום המשפטי המשלים עד שנת 1980 היה ונשאר המשפט המקובל האנגלי, כמו שמופיע בסעיף 46 לדבר המלך במועצתו. בשנת 1980 נחקק חוק חדש, חוק יסודות המשפט.

סעיף 1 לחוק יסודות המשפט: "ראה ביהמ"ש שאלה משפטית שטעונה הכרעה, ולא מצא לה תשובה בדבר חקיקה, בהלכה פסוקה או בדרך של היקש, כלומר קיימת לאקונה - יכריע אז בה לאור עקרונות החירות, הצדק, היושר והשלום של מורשת ישראל.

מערך שיעור בנושא חוקי המדינה לאור המשפט העברי

מטרות התוכן:

על התלמיד להכיר את חשיבות חוקי המדינה לאור מורשת המשפט העברי. להכיר את עיגון ההלכתי של חוקי המדינה במשפט העברי. להבין את משמעות המושג "דינא דמלכותא דינא" במשפט העברי.

מטרות חשיבה:

- התלמידים ילמדו לאתר מתחים והתנגשויות בין מערכות משפט שונות. עליהם לנתח את המקורות המובאים בפני התלמיד ולנסח טענות בכתב ובעל פה.
- זמן - 90 דקות
- עזרים - הצגת דילמא משפטית עליה יתקיים דיון בפני התלמידים. דף מקורות.

דף עבודה לתלמידים

הצגת המצב

לכבוד יום ההולדת של אמיר קנו לו הוריו אופניים חדשות. אמיר הגיע עם האופניים לבית הספר ואף הרשה לחבריו לרכב עליהם. חברו של אמיר, רמי, הפציר באמיר שיאפשר לו לקחת את האופניים למכולת הסמוכה. רמי הזדרז לחזור ולפתע איבד את השליטה והתהפך. רמי נחבל בכל חלקי גופו ולאופניים נגרם נזק גדול. למחרת הייתה מבוכה גדולה בכיתה, אמיר דורש מרמי אופניים חדשות, רמי טוען שעל פי חוק הוא פטור כי הוא נהג בתום-לב, אמיר הביא מקורות מהמשפט העברי לטובתו.

חוקי המדינה וההלכה?

ברור שחוקי התורה נצחיים ואינם משתנים. התורה עצמה נותנת תוקף לחוקים מסוימים מכח הכלל "דינא דמלכותא דינא" אולם כלל זה נכון רק לגבי חוקים שיש בהם תקנת הציבור. במקרה שלנו ההכרעה ההלכתית גוברת על החוק משום שאין כאן תקנת הציבור. המחוקק ראה לנכון לחייב רק כאשר אין תום לב אולם התורה הטילה אחריות רחבה יותר על המזיק ולכן הוא ישלם.

האם המשפט העברי מכיר בחוקי המדינה?

חוקי המדינה בתחום הממוני אשר יש בהם תקנת הציבור תקפים הן מכוח הכלל "דינא דמלכותא דינא" והן מצדתקנות הקהל, וכדברי הרב אברהם שפירא זצ"ל בספר תחומין חלק ג "נראה שיש לדון במעמדם של חוקי המדינה מצד תקנות קהל."

חוקי המדינה בתחום הפלילי תקפים על פי "דין המלך"

כפי שמופיע במקור הבא

"חוץ מזה נראים הדברים, שבזמן שאין מלך, כיון שמשפטי המלוכה הם ג"כ מה שנוגע למצב הכללי של האומה, חוזרים אלה הזכויות של המשפטים ליד האומה בכללה."

(שו"ת משפט כהן לרב קוק סימן קמד)

הרחבה:

פניה לבית דין על פי חוק הבוררות

חוק הבוררות מאפשר לאזרח לפנות לכל בורר המוסכם על שני הצדדים, ואז רשאי הבורר להכריע לפי שיקול דעתו ואינו מחוייב לחוקי המשפט המקובלים בנושא זה. לכן חובה על כל אדם לפנות לבית דין רבני ולהסמיק אותו להיות בורר על פי חוק. (פסקי דין - ירושלים דיני ממונות חלק ז)

ז. הזכות לחופש עיסוק לאור המשפט העברי

פתיחה

שוויון הזדמנויות, הוא ערך חשוב מתוך יסודות ערכי זכויות האדם. זכות זו ודאי כוללת את האפשרות של כלל האזרחים לפתוח עסק במקום המיועד לכך. המשפט העברי גם הוא מקנה זכות לפתיחת עסק בייחוד שעל ידי כך נוצרת תחרות עסקית הגורמת באופן טבעי להורדת מחירים. אמנם, מצד אחד, **טובת הצרכנים** דורשת הורדת מחירים, אך מנגד, אם לא תהיה בקרה על פתיחת בתי עסק מתחרים - ישנו חשש אמיתי שאנשים יאבדו את מקור פרנסתם, משום שלא תהיה באפשרותם להתמודד עם מחירי הפסד.

ניצבות כאן זו מול זו "הזכות לקניין" המורה לנו לשמור על רכושו של אדם ועל מקור פרנסתו מול "הזכות לשוויון" המורה לנו לאפשר לכל אזרח לפתוח עסק לפרנסתו.

במשפט העברי ישנה נוסחה ברורה לפתרון דילמא זו- בדרך כלל תינתן עדיפות לטובת הלקוחות על פני המוכרים, אולם ישנם מקרים חריגים שבהם מונעים ממתחרה חדש לפתוח בית עסק. למשל כאשר ישנה ההערכה מקצועית שאין די כוח קניה מקומי המספיק לשני עסקים אזי ישנה עדיפות לראשון. זו נקודת האיזון בין טובת הלקוחות לטובת הסוחרים.

מקורות מהמשפט העברי

"לא יפחות את השער, וחכמים אומרים: זכור לטוב".

(בבא בתרא דף כא)

[ביאור המחלוקת - לדעה ראשונה מוכר אינו רשאי להפחית מחירים מעבר למקובל, משום פגיעה בשאר המוכרים אולם חכמים מברכים על יוזמה זו משום שהיא גורמת לשאר מוכרים להוזיל מחירים.]

"יכול למכור בזול יותר מהשער, כדי שיקנו ממנו, ואין בני השוק יכולים לעכב עליו"

"היה שם במבוי אחד מבני אומן ולא מיחו בו, או שהיתה שם מרחץ או חנות או רחים ובא חברו ועשה מרחץ אחרת כנגדו, אינו יכול למונעו ולומר לו: אתה פוסק חיי"

(חושן משפט סימן רכח)

מקורות מאתר אזרחות

חופש העיסוק: זכותו של אדם להחליט מה יהיה מקצועו, היכן יעסוק ובאיזה אופן. החברה הדמוקרטית מאפשרת הזדמנות שווה לכל אדם לעסוק בכל תחום ולפתח בו קריירה. זוהי תחרות חופשית שאין לערב בה שיקולים זרים.

בחירת אוטונומית חופשית של תחום עיסוק היא חשובה מאוד משום שהיא מממשת תחום עניין ומגשימה את האדם הבוחר (בתנאי שהוא עומד בתנאים).

חוק יסוד: חופש העיסוק: הוא חוק יסוד שנועד להגן על חופש העיסוק, כלומר על זכותו של אדם לעסוק בכל עיסוק, מקצוע או משלח יד.

רשות ההגבלים העסקיים: רשות ההגבלים העסקיים הינה רשות ממשלתית אשר הוקמה בשנת 1994 מתוקף חוק ההגבלים העסקיים, והיא אמונה על שמירת עקרונות התחרותיות במשק במדינת ישראל.

בראש הרשות עומד הממונה על ההגבלים העסקיים, אשר ממונה על אכיפת דיני ההגבלים העסקיים, הן באמצעות כלים אזרחיים, הן באמצעות כלים פליליים והן באמצעות כלים כלכליים.

מערך שיעור בנושא חופש העיסוק*

מקרים אקטואליים: הפולמוס הציבורי בנושא עיתון "ישראל היום". הופעתו של העיתון עוררה מחלוקת ציבורית בין גורמים פוליטיים כלכליים ותקשורתיים. המבקרים טענו כי כניסתו של העיתון לשוק העיתונות נועדה כדי לפגוע בעיתונים אחרים על ידי חלוקת העיתון בחינם לציבור, העברת עיתונאים מכלי תקשורת אחרים לעיתון "ישראל היום" וביקורת כלפי האג'נדה הפוליטית של העיתון. מצד שני, תומכי העיתון טוענים כי מדובר במימוש הזכות של חופש הביטוי וגם מימוש זכותם של אנשי עסקים להקים עיתון חדש במרחב הציבורי.

מטרות תוכן

- התלמיד יכיר את המושג יורד לאומנות חבירו
- התלמיד יכיר את חשיבות תחרות עסקית לכלל המשק
- מטרות חשיבה
- התלמיד ירגל חשיבה של מערך כלכלי הנותן מענה לכלל האזרחים
- התלמיד יתמודד עם הבנת הטקסט ויישומו במקרה הנתון.
- זמן 45 דקות

דף עבודה לתלמידים

הצגת מצגת

בבית הספר ישנו קיוסק קטן המופעל על ידי תלמידי י"ב, ההכנסות מוקדשות למסיבת סיום. תלמידי כתה י"א יזמו אף הם הקמת קיוסק מתחרה על מנת לסבסד את השיוול השנתי. ברור לכולם שאין אפשרות לשתי חנויות להחזיק מעמד. המנהל צריך להכריע, הוא יכול להעדיף את טובת כלל התלמידים, תחרות גוררת הוזלת מחירים ועל כן ראוי להשאיר על כנם את שני הקיוסקים, מצד שני אולי יש זכות ראשונים לכתה י"ב אשר הזדרזה ופתחה ראשונה חנות.

- אלו זכויות דמוקרטיות עומדות לימין כל אחד מהצדדים?

* ניתן לצפות בסרטון הממחיש את המקרה באתר "מכון משפט לעם"

- האם מותר לפתוח עסק מתחרה? עיין במקורות הבאים:

”היתה שם חנות ובא חבירו ועשה חנות אחרת כנגדו אינו יכול למונעו ולומר לו אתה פוסק חיי” -

(שולחן ערוך חושן משפט סימן קנ”ו)

”יורד לאומנות חברו - תחרות הגוזלת את פרנסתו של הזולת, הבא לעסוק באותה אומנות או באותו מסחר שחבירו עוסק בהם, חבירו מעכב עליו - באופנים מסוימים. שהרי הוא מקפח בכך את פרנסתו”

(מתוך האנציקלופדיה תלמודית)

- אחד האופנים שאין לפתוח חנות חדשה:

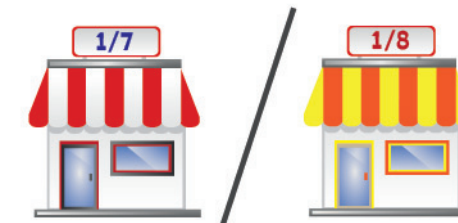
שאלה - אדם פתח חנות מתחרה בפתח הכניסה לרחוב צר כך שכולם עוברים דרכו ולחנות השניה אין סיכוי לשרוד

תשובה - היות וכל אדם עובר דרך החנות החדשה, קודם שיגיע לפתחו של חנות הראשון כגון ברחוב סתום...ומי פתי ילך אל השני כיון שהראשון קודם לו נמצא פוסק לחיותיה לגמרי פוסק את פרנסתו” במצב זה אין לפתוח חנות חדשה

(שו”ת הרמ”א סימן י)

- לסיום, כיצד לדעתכם נפתור את ספקו של המנהל?

סיכום: המורכבות של המערכת הכלכלית דורשת גבולות לחופש העיסוק, רק כאשר ישנה פגיעה אנושה בבעל העסק הראשון אזי ישנו איסור להתחרות בו וטובתו קודמת.

ח. תפקיד התקשורת לאור המשפט העברי

פתיחה

האם ישנם מקורות מתוך המשפט עברי לתפקידה של תקשורת? ראשית, יש להכיר את החשיבות שנותן המשפט העברי לכוח הדיבור - מוות וחיים ביד הלשון. ישנם פרשנים שהסבירו שרוח החיים שננפח באדם הוא כוח הדיבור. הדיבור מוציא מהכוח אל הפועל את המחשבה והדעת של האדם. לכן אנו מצויים לשמור על דיבור נקי, הן מצד הזהירות משימוש בביטויים שאינם ראויים והן מצד הפגיעה באחר. עיתונאי מחויב בהלכות לשון הרע לא פחות מכל יהודי. תקשורת במשפט עברי בנויה על כך שהמידע כבר מפורסם ולכן אין בו לשון הרע או שיש בו תועלת לציבור. עיתונאי צריך התועלת המעשית שיש במידע המפורסם. עיתונאי צריך לשאול את עצמו לפני כל פרסום, מה היא התועלת שתצמח מפרסום הידיעה? הידיעה חייבת להיות מבוססת ומדויקת ללא שום תוספת שאין בה צורך. כאשר המידע קשור לאישיות ציבורית ניתן לפעמים לפרסמו גם אם להערכת העיתונאי אין בפרסום שום תועלת ישירה. הסיבה היא שאנשי ציבור מודעים לחשיבות של תקשורת במשטר דמוקרטי והם מקבלים על עצמם את “כללי המשחק” ועל דעת כן נכנסו לתפקיד הציבורי. לסיכום, המשפט העברי מציב גבולות לחופש הביטוי, ראשית בחובה לוודא שהמידע אמת ושנית בבדיקה שאכן יש תועלת ישירה בפרסום. (להרחבה - “לשון הרע במערכת ציבורית” הרב עזריאל אריאל צהר ה’)

מקורות מתוך המשפט העברי

המלבין פני חברו ברבים אף על פי שיש בידו תורה ומעשים טובים אין לו חלק לעולם הבא:

(משנה מסכת אבות פרק ג)

נוח לו לאדם שיפיל עצמו לכבשן האש ואל ילבין פני חבירו ברבים.

(תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף נט עמוד א)

וְכָל הָעָם יִשְׁמְעוּ וְיֵרָאוּ וְלֹא יִזְדָּוּ עוֹד:

(דברים פרק יז)

”כן דרך הכתוב שיזהיר כן כאשר ימיתו לגדר כדי שתהיה במיתתם תקנה לאחרים”

(רמב”ן דברים פרק כא פסוק יח)

”אין ממיתין אותו לא בבית דין שבעירו, ולא בבית דין שביבנה, אלא מעלין אותו לבית דין הגדול שבירושלים. ומשמרין אותו עד הרגל, וממיתין אותו ברגל, שנאמר +דברים י”ז+ וכל העם ישמעו ויראו ולא יזידון עוד, דברי רבי עקיבא. רבי יהודה אומר: אין מענין את דינו של זה, אלא ממיתין אותו מיד, וכותבין ושולחין שלוחין בכל המקומות: איש פלוני מתחייב מיתה בבית דין.”

(סנהדרין דף פט עמוד א)

מקורות מתוך אתר אזרחות

הזכות לכבוד - זכותו של אדם שלא להיות נתון ליחס משפיל, פוגע ומעליב. השמירה על כבוד האדם במשטר הדמוקרטי היא התשתית לשמירה על שאר זכויות האדם.

הזכות לשם טוב - זכותו של אדם שלא יפורסם על אודותיו מידע שקרי המכפיש אותו ופוגע בו. שמירת כבודו העצמי של האדם כוללת את האופן שבו הוא מוצג בציבור בעיקר באמצעות התקשורת.

תפקיד אמצעי התקשורת: הזרמת מידע, מתן אפשרות ביטוי לאזרח, חשיפת מחדלי השלטון.

אמצעי התקשורת מעבירים מידע. ככל שהאזרח יקבל מידע רב ומהימן יותר על האירועים המתרחשים במדינה ובצולם ועל פעולותיהם של מוסדות השלטון, כך הוא יוכל למתוח ביקורת, להסיק מסקנות ולהגדיל את מעורבותו בחיי החברה והמדינה.

התקשורת מבצעת תפקיד זה דרך פרסום מידע באמצעי התקשורת, מתן במה לדיונים מעל דפי העיתון ובתוכניות הרדיו והטלוויזיה.

תקשורת חופשית במדינה דמוקרטית מספקת מידע לציבור ונותנת במה לציבור להשמיע דעתו. במידה ואין תקשורת חופשית לא יתקיים חופש הביטוי והציבור לא יקבל מידע אמיתי ונכון ולא יוכל להגיע להחלטות נכונות.

חופש המידע וזכות הציבור לדעת

חופש המידע - זכותו של אדם השייך לחברה דמוקרטית שתהיה לו גישה למידע רלוונטי לגבי מוסדות שלטון.

זכות הציבור לדעת - חובתם של מוסדות השלטון למסור לציבור מידע רלוונטי על אופן פעולתם ובכך לסייע בידו לגבש עמדה בעניינים שעל סדר היום.

הגבלות החלות על התקשורת בישראל הן:

- אסור לפרסם מידע הפוגע בביטחון המדינה.

- אסור לפרסם מידע שקרי על אדם העלול לפגוע בזכות לכבוד, שם טוב, צנעת הפרט.

- אסור לפרסם מידע העלול לפגוע בהליך משפטי של אדם / בזכות להליך משפטי של האדם. מידע שעלול להשפיע על הצדים ועל השופטים.

זכות הציבור לדעת עדיפה על שלילת הפרסום

"הכלל הבסיסי הוא שאין פוגעים בעקרון פומביות הדיון, לרבות בדרך של איסור פרסום פסק-דין, אלא על יסוד הוראה מפורשת בחוק או על פי החלטת בית המשפט מכוח עילות מפורשות שנקבעו בחוק... ועוד חשוב שנדע ונזכור: מדברים אנו בחריגים, ביוצאים מן הכלל, וכנדרש מכך יש לפרשם על דרך... ולעולם תיטה הכף אל עבר פומביות הדיון..." (השופט מישאל חשין, פסק דין תורה'מן)

מקורות אקטואליים: בימים אלו עולה להצבעה חוק לשון הרע המאפשר לתבוע עיתונאי המפרסם מידע שיקרי אשר פוגע ממשית בכבוד האדם.

התגייסות התקשורת להסתרת מידע הפוגע במדינה. למשל מדיניות התקשורת האמריקאית בנושא "אסון התאומים" - ההשתדלות שלא להראות תמונות קשות מאוד של הרוגים כדי לא לצער את המשפחות השכולות וכדי לא לפגוע "ברוח האומה" בשעת משבר.

פסק הדין של השופט נועם סולברג נגד התוכנית "עובדה" על שימוש לרעה בכוח התקשורת ובאפקטים המיוחדים של המדיה הטלוויזיונית כדי להרשיע קצין בצה"ל בהרג ילדה פלסטינית במזיד, מה שעל פי תחקירים לא היה אמת.

דיון ציבורי האם להשאיר את האפשרות לכתוב טוקבקים ללא צורך בזיהוי.

מערך שיעור בנושא פרסום שמו של חשוד

מטרות תוכן:

- להכיר את חשיבות תפקיד התקשורת במורשת המשפט העברי.
- להכיר את איסור לשון הרע במורשת המשפט העברי
- להכיר את הזכות לכבוד במורשת המשפט העברי.

מטרות חשיבה:

- התלמידים ילמדו לאתר מתחים והתנגשויות בין ערכי דמוקרטיה שונים.
- לנתח את המקורות המובאים בפני התלמיד.
- לנסח טענות בכתב ובעל פה.
- זמן** - 54 דקות
- עזרים** - הצגת המקרה על ידי התלמידים, דף מקורות.

דף עבודה לתלמידים

תלמיד:

במסגרת טיול שנתי לנו קבוצת תלמידים בבית הארחה. למחרת בבוקר כאשר ארזו התלמידים את התיקים התברר שנעלמו כמה ארנקים עם סכומי כסף גדולים. המורה כינס את הקבוצה והודיע שעד שלא יחזרו הארנקים לבעליהם לא ימשך הטיול. הם המתינו זמן ממושך אך ללא תוצאה. המורה כינס את התלמידים באודיטוריום והודיע שעכשיו הולכים לצפות בצילומים שצולמו על ידי מצלמות נסתרות שהיו בחדרי הארחה. הצילומים יחשפו את התלמיד שנכשל. האם לדעתך נכון להקרין את התמונות לפני כולם?

נקדים ונתבונן ביסודות ההלכתיים שעליה בנויה התקשורת על פי המשפט העברי.

- א. דבר המפורסם לכל אין בו משום לשון הרע (באר מיים חיים כלל ד סעיף י)
- ב. דבר שיש בפרסומו תועלת לשומעים ואין דרך אחרת להגיע לתוצאה ללא פרסום. (כללי סעיף א)
- ג. לגנות מעשים רעים בפני הבריות (רכילות כלל ט)

”מכון משפט לעם”

מטרת המכון:

הגברת המודעות ויישום דיני ממונות בשטחי החיים.

דרכי פעולה:

❖ בית דין לממונות בישיבת ההסדר בשדרות

❖ ימי עיון, כנסים ופרסומים הנוגעים לדיני ממונות המכוונים לציבור הרחב

❖ סיורים לימודיים למוסדות חינוך ובתי ספר בהיכל בית הדין בשדרות וכן אפשרות לסדנה בית ספרית

❖ מחקרים תורניים המתמקדים ביישום דיני ממונות

❖ חוגים לכלכלה והלכה בשיתוף אנשי מקצוע מתחומי הכלכלה ורבנים

❖ תוכנית ייחודית באזרחות (באישור משרד החינוך) הבוחנת את ערכי הדמוקרטיה לאור המשפט העברי.

לפרטים:

עמותת ”פתחים”

טל': 08-6892220

אברהם מזון, מזכיר המכון 050-2269221

■ האם לדעתך חשוב איבד את הזכות לשם טוב?

■ האם מי שנכשל פעם אחת נקרא רשע?

”וְכָל הָעָם יִשְׁמְעוּ וְיֵרָאוּ וְלֹא יִזְדּוּן עוֹד:” (דברים י”ז)

”מפרסמין את החנפין מפני חילול השם, שנאמר ” ובשוב צדיק מצדקו ועשה עול ונתתי מכשול לפניו” מפרסמין את החנפין - שהן רשעים ומראין עצמן כצדיקים, אם יש מכיר במעשיו - מצוה לפרסמו מפני חילול השם, שבני אדם למידין ממעשיו, שסבורין עליו שהוא צדיק,

(רש”י מסכת יומא דף פו עמוד ב)

■ לפנינו תנאים שונים הנדרשים לפרסום שמו של חשוב, מתוך הספר חפץ חיים:

אם ראה את חבריו שעושה עוולה ...יכול לספר הדברים לאחרים כדי לעזור להם.

1. בתנאי שיראה את הדבר בעצמו

2. המעשה אינו יכול להתפרש באופן אחר.

3. תאור המעשה יהיה מדויק ללא תוספת.

4. כוונת המספר לתועלת העניין.

5. אין אפשרות אחרת למנוע את הפגיעה העתידית.

(רכילות כלל ט)

■ הדגם שהציב החפץ חיים יכול להוות אבן יסוד לגבולות של תקשורת הוגנת, אלו כללים לדעתך ניתן להציב בפני אנשי תקשורת?

סיכום: זכות הציבור לדעת כוללת כל מידע העשוי להועיל לציבור, מנגד פרסום ברבים שמו של אדם לרעה פוגעת בכבודו ובשמו הטוב. לכן נצרכת זהירות מפרסום פזיז אשר לא לוקח בחשבון את הנזק הנגרם לחשוד.

אתר מכון משפט לעם: www.mishpatlaam.co.il
עמותת "פתחים"
טל': 08-6892220